

Kaja Brusik

Wydział Filozofii KUL

ORCID: 0000-0001-9294-9819

k.brusik@wp.pl

## METAFORY W KOMUNIKACJI OSÓB CHORYCH NA SCHIZOFRENIĘ: STANOWISKO GREGORY'EGO BATESONA

DOI: 10.52097/acapress.9788362475810.239-247

---

### Słowa kluczowe: Streszczenie

metafora, schizofrenia, komunikacja, Gregory Bateson	W pracy opisano przyczynę braku rozumienia wypowiedzi metaforycznych przez osoby chore na schizofrenię. Referat opiera się głównie na analizie komunikacji między chorymi a ich bliskimi przedstawionej w książce Gregory'ego Batesona <i>Steps to an Ecology of Mind</i> . Omówiono w nim wpływ tych relacji na umiejętność rozumienia metafor przez osoby chore na schizofrenię. Opisano również, w jaki sposób wypowiedzi metaforyczne są wykorzystywane przez chorych w codziennym życiu.
------------------------------------------------------------------	-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------

---

### Keywords: Abstract

metaphor, schizophrenia, communication, Gregory Bateson	In the paper author describe the reason for the lack of understanding of metaphorical statements by people with schizophrenia. A paper is based mainly on the analysis of communication between patients and their relatives presented at Gregory Bateson's book <i>Steps to an Ecology of Mind</i> . Author elaborates the impact of these relationships on the ability to understand metaphors by people suffering from schizophrenia. Author
---------------------------------------------------------------------	-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------

also describes, how metaphorical statements are used by patients in everyday life.

Celem pracy jest zreferowanie stanowiska Gregory'ego Batesona na temat metafor oraz braku rozumienia wypowiedzi metaforycznych przez osoby chore na schizofrenię. Bateson w książce pt. *Steps to an Ecology of Mind* swoją teorię oparł na analizie komunikacji, konkretnie na teorii typów logicznych.

Metafory są jednym ze sposobów komunikacji międzyludzkiej. To wyrażenia, które w określonej sytuacji komunikacyjnej tracą swój dosłowny sens, a zyskują nowy (Dominów, 2013, 126). Ich celem jest przekazanie informacji w sensie niedosłownym (Karabanowicz, 2012, s. 63). Z poznawczego punktu widzenia metafory pełnią funkcję polegającą na tworzeniu z jednego obiektu poznawczego nowego obiektu (Kiklewicz, 2006, s. 228). Sygnały i znaki, jako bodźce do działania, niosą ze sobą informację, które wywołują oraz utrwalają zmiany w strukturze ciała i umysłu podmiotu poznającego. Informacją można nazwać to wszystko, co w działaniu człowieka wprowadza zmianę, tworzy nową wartość (Hetmański, 2015, s. 116).

Metafory służą również do fałszowania sygnałów identyfikujących sposób działania osoby, która je wysyła. Innymi słowy, za metaforą chory ukrywa swoje prawdziwe intencje. Przykładem takiego zachowania jest sztuczny uśmiech, nieszczerza przyjaźń, żart (Bateson, 1972, s. 204). W takim wypadku podmiot może pod pozorem metafory ukrywać przed samym sobą prawdziwą wrogość wobec drugiej osoby. Metafora może także występować jako nieświadome fałszowanie przez podmiot sygnałów identyfikujących sposób działania innych osób. Oznacza to, że chory unika poznania ich prawdziwej intencji działania. Podmiot nie jest w stanie właściwie zinterpretować zachowania drugiej osoby, myśląc np. nieśmiałość z pogardą (Bateson, 1972, s. 203).

Metafory, wyrażane w sposób werbalny i niewerbalny, stanowią ciekawy aspekt badań nad schizofrenią. Schizofrenik to osoba z grupą zaburzeń psychicznych, występujących jednocześnie.

Jest to tzw. rozdwojenie jaźni. Osoba chora cierpi na niezborność uczuć, myśli, a także komunikatów werbalnych. W rezultacie ma ona problemy w funkcjonowaniu społecznym, które kończą się wykluczeniem, długotrwałym bezrobociem, a nawet bezdomnością (<http://schizofrenia.info.pl>). Chory ma trudność z przypisaniem właściwego typu komunikatu do wiadomości, które otrzymuje od innych osób, z przypisaniem odpowiedniego typu komunikowania się do wiadomości, które sam wypowiada bądź przedstawia w sposób niewerbalny, oraz z przypisaniem poprawnego typu komunikowania do własnych doznań, myśli, spostrzeżeń (Bateson, 1972, s. 205).

Według Batesona każda relacja między osobami jest procesem uczenia się (Bateson, 1972, s. 247). Proces ten przyjmuje postać adaptacyjnego zachowania podczas wykonywania określonych zadań. Różne typy uczenia się Bateson nazywa również „zjawiskami komunikacyjnymi”. Uczenie się określa jako rodzaj zmiany. Wspomniana zmiana jest rodzajem procesu, który podlega dalszym zmianom (Hetmański, 2016, s. 310, 311). Batesona interesuje przede wszystkim wzajemne odnoszenie się jednych działań komunikacyjnych do drugich. Bada on nie tylko jednokierunkowe, przyczynowo-skutkowe warunkowanie, ale wielostronne relacje poszczególnych etapów komunikowania się (uczenia się). Interesuje go również intencjonalne, mniej lub bardziej świadome, nawiązywanie do własnych działań przez komunikujące się podmioty, a także powstające wskutek tego działania o metakomunikacyjnym charakterze (Hetmański, 2016, s. 315). Bateson bada także istnienie rozbieżności między kontekstem a przekazem, między metakomunikatem lub między osobami komunikującymi się (Bateson, 1972, s. 247).

Jedną z przyczyn nierozumienia wypowiedzi metaforycznych przez schizofreników jest relacja „podwójnego wiązania”. To termin wprowadzony przez Batesona odnoszący się do sytuacji występującej w rodzinach osób chorych na schizofrenię, w której owa osoba jest *ofiara*. Więź ta jest tworzona przez matkę albo przez matkę wraz z ojcem lub z rodzeństwem. Relacja oparta jest na pozornej możliwości wyboru reakcji chorego na sytuację, w której jest on manipulowany zachowaniem matki. W rzeczywistości natomiast uczy się on reagować na pewne zachowania, aby uniknąć

kary. Dzieje się tak, gdyż osoba, stwarzająca relację podwójnego wiązania, stosuje karę, kiedy reakcja dziecka nie jest zgodna z jej oczekiwaniem. Manipulacja matki polega na tym, że zachowuje się wrogo bądź oddala się, kiedy dziecko się do niej zbliża, a gdy dziecko odpowiada na to zachowanie wycofaniem, ona zaczyna się zbliżać i symulować miłość jako zaprzeczenie poprzedniego zachowania. Karą może być wyrażanie gniewu bądź nienawiści lub – najbardziej druzgocący rodzaj kary dla ofiary – wyrażenie przez rodzica skrajnej bezradności (Bateson, 1974, s. 210). Jest to zaburzenie komunikacji, pomieszczenie komunikatu z metakomunikatem (komunikatem o komunikacie). Prowadzi do paradoksu, ponieważ każde rozwiązanie sytuacji komunikacyjnej jest zarazem prawdziwe i fałszywe (Skibiński, 2012, s. 15).

Bateson twierdzi, że w relacji podwójnego wiązania matka wykorzystuje reakcje dziecka, by potwierdzić, że jej zachowanie jest kochające, a ponieważ zachowanie to jest symulowane, dziecko znajduje się w sytuacji, w której nie potrafi dokładnie zinterpretować komunikatu matki. W tym przypadku dotyczy to różnicy pomiędzy wyrażeniem symulowanych uczuć (jeden typ logiczny) a rzeczywistymi uczuciami (drugi typ logiczny). W konsekwencji dziecko musi systematycznie zniekształcać postrzeganie sygnałów metakomunikacyjnych. Gdyby dziecko prawidłowo rozróżniało te sygnały, musiałoby uświadomić sobie, że kochające zachowanie matki jest fałszywe, a ponadto zostałoby ukarane przez matkę (Bateson, 1974, s. 213).

Bateson zakłada, że podwójne wiązanie jest powtarzającym się motywem w doświadczeniu ofiary. Nie odnosi się ono do jednej traumatycznej sytuacji, ale do powtarzalnych zdarzeń, w taki sposób, że struktura podwójnego wiązania staje się nawykowym oczekiwaniem. Charakterystyczną cechą podwójnego wiązania jest to, że wtórny nakaz jest sprzeczny z pierwszym i jest on wyrażany na bardziej abstrakcyjnym poziomie. Wtórny nakaz jest przekazywany za pomocą niewerbalnych sygnałów, takich jak m.in.: postawa, różnego rodzaju aluzje ukryte w komunikatach, ton głosu. Może on naruszać elementy pierwotnego nakazu, np. „Nie myśl o tym jako o karze”. Jedno z rodziców może używać wtórnego nakazu, negując przy tym nakaz drugiego. Kolejną

formą podwójnego wiązania jest nakaz z trzeciego poziomu, który zabrania ofierze ucieczki, np. opisane wyżej miłosne i wrogie zachowania wobec dziecka. Kiedy ofiara zaczyna postrzegać swój świat we wzorcach podwójnego wiązania, każdy aspekt sekwencji tej relacji może wywoływać panikę lub wściekłość (Bateson, 1974, s. 206, 207). Dla ofiary podwójnego wiązania bezpieczniej jest użyć metaforycznego typu komunikatu albo udawać, że jest kimś innym, bądź udawać, że jest się gdzieś indziej, aby uniknąć kary stosowanej przez matkę. Wówczas wiązanie to nie może działać na ofiarę, ponieważ „to nie ona”, a w dodatku „jest w innym miejscu” (Bateson, 1974, s. 210).

Konsekwencją podwójnego wiązania jest to, że schizofrenik czuje się dezorientowany. Nie potrafi dostrzec wyrażanych komunikatów, aby się do nich właściwie ustosunkować. Nie jest w stanie wypowiedzieć się w sposób metakomunikacyjny. Kiedy zaś znajdzie się w sytuacji, w której ma do czynienia ze sprzecznymi komunikatami, bierze wówczas metaforyczną wypowiedź dosłownie (Bateson, 1974, s. 208). Myli dosłowność i metaforę wypowiedzi, kiedy czuje się złapany w tego rodzaju relację. Warto tę sytuację zobrazować następującym przykładem: chory może chcieć skrytykować terapeutę za to, że ten spóźnił się na wizytę, ale nie potrafi określić, jakiego rodzaju przekazem był ten akt spóźnienia. Chory nie może zarzucić terapii, że powodem spóźnienia była niechęć spotkania się z nim, więc przechodzi do metaforycznego stwierdzenia, np. pacjent rozwija metaforyczną wypowiedź, a terapeuta może próbować znaleźć w niej komentarz na temat swojego spóźnienia.

Wygodne w metaforze jest to, że terapeuta może zareagować na oskarżenie lub zignorować je. Jeśli dostrzeże zarzut zawarty w metaforze i przeprosi, wówczas pacjent, skonfundowany oskarżaniem terapeuty, będzie przekonywał, że jego wypowiedź jest metaforyczna. Jeśli terapeuta zignoruje oskarżenie w opowieści, schizofrenik może wtedy opowiedzieć inną historię, odrzucając w ten sposób swoje początkowe oskarżenie. Natomiast jeżeli terapeuta zauważy w opowieści pacjenta zarzut dotyczący jego spóźnienia i zwróci uwagę na nieprawdziwość opowieści, wówczas pacjent może argumentować, że zdarzenia zawarte w meta-

forycznej opowieści rzeczywiście się wydarzyły. Wycofanie się z tej opowieści było dla pacjenta sposobem na uniknięcie kary za zarzucenie terapeutcie spóźnienia. Chory, który w przeszłości doświadczył podwójnego wiązania przez matkę, sam stwarza taką samą relację (Bateson, 1974, s. 209).

Wypowiedzi pacjenta wskazujące na to, że czuje się zdeorientowany, mogą być interpretowane jako sposoby obrony przed sytuacją, w której się znajduje. Chory, aby przyznać, że wypowiada się metaforycznie, musiałby mieć świadomość, że w ten sposób się broni, ponieważ boi się drugiej osoby. Wówczas chory zamiast postawić zarzuty, które chciałby wyrazić i oskarżyć daną osobę (np. terapeutę o spóźnienie), rozwija metaforyczną wypowiedź (Bateson, 1974, s. 210).

Hipoteza podwójnego wiązania składa się z dwóch części: z opisu nawyków komunikacyjnych schizofrenika oraz z sekwencji doświadczeń, które ukształtowały zachowania chorego. Zazwyczaj schizofrenik eliminuje ze swoich komunikatów wszystko, co odnosi się do relacji między nim samym a osobą, do której się zwraca. Pacjenci na ogół unikają zaimków pierwszej i drugiej osoby oraz mówienia o tym, co komunikują: treść dosłowną, metaforyczną, ironiczną czy bezpośrednią. Chory będzie eliminować wszystko, co sugeruje, że jego przesłanie odnosi się do relacji między dwiema osobami. Będzie unikać wszystkiego, co mogłoby umożliwić drugiemu zinterpretowanie tego, co mówi. Może ukrywać fakt, że mówi metaforą lub specjalnym kodem, i prawdopodobnie zniekształci lub pominie wszelkie odniesienia do czasu i miejsca. To, co pozostanie, według Batesona, będzie metaforycznym stwierdzeniem bez oznaczenia kontekstu (Bateson, 1974, s. 235).

Objawy schizofrenii, tj. urojenia, zmiany osobowości, amnezja, halucynacje, mogą zostać wywołane u zdrowych ludzi za pomocą hipnozy. Mogą być one samoczynnym wynikiem sekwencji komunikacyjnej. Wykorzystanie halucynacji do rozwiązywania problemu stwarzanego przez sprzeczne polecenia, może ilustrować rozwiązanie sytuacji podwójnego wiązania przez zmianę w teorii typów logicznych. Odpowiedzi udzielane w stanie hipnozy na bezpośrednie sugestie lub stwierdzenia również często wiążą się z przesunięciami w typie logicznym, jak w przyjmowaniu słów:

„to jest szklanka wody”, „czujesz się zmęczony” jako rzeczywistości zewnętrznej lub wewnętrznej. Przedstawione wyżej wypowiedzi używane podczas hipnozy narzucają osobie hipnotyzowanej określony sposób pojmowania rzeczywistości/myślenia. Jest to sytuacja analogiczna do relacji podwójnego wiązania. Badania nad zjawiskiem indukcji hipnotycznej oraz wybudzeniem z hipnozy zdaniem Batesona mogą w przyszłości pomóc rozwiązać problem podwójnego wiązania, który obecny jest między matką a osobą chorą na schizofrenię (Bateson, 1974, s. 223).

Bateson uważa, że główną tezę teorii podwójnego wiązania jest nieciągłość między klasą a jej członkami. Klasa nie może być członkiem samej siebie, członek klasy nie może zaś być klasą. Termin użyty na określenie klasy ma inny poziom abstrakcji (inny typ logiczny) niż terminy używane dla członków tej klasy. Chociaż w logice formalnej próbuje się utrzymać tę nieciągłość między klasą a jej członkami, to w rzeczywistej komunikacji ta nieciągłość jest nieustannie i nieuchronnie naruszana. Z góry musimy spodziewać się patologicznych zmian w organizmie ludzkim, gdy w komunikacji między matką a dzieckiem pewne formalne wzorce są naruszane. Bateson argumentuje, że skrajna patologia w organizmie będzie miała objawy, których formalne cechy doprowadzą do zaklasyfikowania patologii jako schizofrenii (Bateson, 1974, s. 202).

Komplikacje są powszechnie w komunikacji międzyludzkiej, ponieważ wiadomości mogą dotyczyć relacji na różnych poziomach. Komunikaty mogą być nadawane w sposób uniemożliwiający podmiotom nawiązanie metakomunikatu. Przykładem podanym przez Batesona jest sytuacja, w której rodzic będący alkoholikiem może ukarać dziecko za pokazanie, że wie ono, iż powinno uważać za każdym razem, gdy rodzic wyjmie butelkę z szafy. Hierarchia wiadomości i kontekstów staje się w ten sposób złożoną strukturą rozgałęzień. Bateson wymienia trzy typy hierarchii: hierarchię porządków uczenia się, hierarchię kontekstów uczenia się oraz hierarchię struktur mózgu odpowiedzialnych za procesy uczenia się. Dziecko alkoholika nie tylko musi nauczyć się, by być bardziej ostrożnym, gdy rodzic jest pod wpływem alkoholu, ale również nie może okazać rodzicowi swojego lęku (Bateson, 1974, s. 248).



Zachowanie osób chorych na schizofrenię cechuje się wyraźnymi błędami dotyczącymi charakteru i sposobu nadawania oraz odbierania komunikatów (zewnętrznych i wewnętrznych). Wyobrażenia jest pozornie mylona z percepcją. Wiadomości dosłowne są mylone z metaforą. Wiadomości wewnętrzne są mylone z zewnętrznymi. Twórca przekazu jest mylony z odbiorcą, a odbiorca z postrzeganą rzeczą. Ogólnie zniekształcenia powodują, że pacjent zachowuje się w taki sposób, że nie jest odpowiedzialny za jakikolwiek metakomunikacyjny aspekt swoich wiadomości (Bateson, 1974, s. 261).

Potwierdzeniem teorii Batesona jest badanie przeprowadzone przez Ewę Karabanowicz, w którym przebadano osoby chore na schizofrenię. Popełniały one najczęściej błędy typu abstrakcyjnego, co oznacza nadmierną generalizację oraz nieumiejętność udzielenia odpowiedzi adekwatnych do kontekstu oraz niezrozumieniu wypowiedzi metaforycznych. Chorzy mają problem z abstrakcyjnym myśleniem. Tekst zawierający metaforę najczęściej odbierają w sposób literalny. Nie potrafią zrozumieć intencji osób ukazanych w metaforze (Karabanowicz, 2012, s. 65).

Reasumując, należy stwierdzić, że główną przyczyną nierozumienia wypowiedzi metaforycznych przez osoby chore na schizofrenię, jest relacja podwójnego wiązania. Sprzeczne sygnały przekazywane przez matkę sprawiają, że chorzy nie rozróżniają tego, co jest prawdziwe, a co fałszywe. Chory będący w tej relacji nie potrafi dokładnie zinterpretować komunikatów, zniekształca odbierane sygnały komunikacyjne i metakomunikacyjne. Osoby chore na schizofrenię myślą dosłowność z metaforą, co prowadzi do nieumiejętności jej zrozumienia.

## Bibliografia

- Bateson, G. (1972). *Steps to an Ecology of Mind*. Chicago: University Of Chicago.
- Dominów, Z. i M. (2013). *Popularny słownik terminów literackich i gramatycznych*. Warszawa: Arti.
- Hetmański, M. (2016). Epistemologia jako historia naturalna ludzkiego poznania. W: M. Jaworska-Witkowska, L. Witkowski (red.).



*Humanistyczne wyzwania ekologii umysłu: Gregory Bateson w Polsce.*  
Dąbrowa Górnicza: Wyższa Szkoła Biznesu.

Hetmański, M. (2015). Świat informacji. Warszawa: Engram Difin, s. 116.

Karabanowicz, E. (2012). Zdolność przetwarzania treści metaforycznych u chorych na schizofrenie paranoidalną i osób z zaburzeniami nerwicowymi. W: *Młoda psychologia*, 1, Warszawa: Liberi Libri.

Kiklewicz, A. (2006). *Język, komunikacja, wiedza*. Mińsk: Prava i Ekonomia. Pobrane z: <http://schizofrenia.info.pl/> (dostęp: 9.01.2021).

Skibiński, A. (2012). *Gregory Bateson i kontekstowa teoria komunikacji. Różnica, która czyni różnicę, i wzorzec, który łączy*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM.

<http://schizofrenia.info.pl/> (dostęp: 9.01.2021).